

Євген Харитонов

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету “Одеська юридична академія”
(м. Одеса, Україна)
zharuton@gmail.com

Олена Харитонова

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач кафедри права інтелектуальної власності
та корпоративного права
Національного університету “Одеська юридична академія”
(м. Одеса, Україна)
lh2512@gmail.com

УДК 347.122:(007:316.42)

ЦИВІЛІСТИЧНІ КАТЕГОРІЇ ДОБИ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА У НАЦІОНАЛЬНІЙ ДОКТРИНІ ПРИВАТНОГО ПРАВА: ПРАВОВІДНОСИНИ

АНОТАЦІЯ. Формування інформаційного суспільства означає не тільки проголошення інформації домінуючою цінністю, визнання переваг інформаційних технологій тощо, а й внаслідок їхнього пануючого статусу зумовлює необхідність перегляду розуміння низки категорій приватного права, і на такому підґрунті – засад правового регулювання відносин між його учасниками. Однією з базових цивільно-правових категорій є правовідносини. Звідси впливає необхідність дослідження сучасного стану їхньої концепції та трансформацій останньої як відповіді на виклики інформаційного суспільства розумінню традиційних приватноправових цінностей, а отже, і доктрині приватного права.

Метою статті є аналіз сформованих у приватноправовій доктрині засад розуміння категорії цивільних правовідносин та окремих її аспектів, визначення проблем, що виникають у цій галузі у зв'язку з формуванням інформаційного суспільства, викладення власного бачення шляхів їхнього вирішення, а також перспектив трансформації вітчизняної доктрини приватного права у відповідній галузі з розглянутих питань.

Встановлено, що вітчизняна доктрина приватного права у процесі розробки Цивільного кодексу України (ЦК України) та застосування його норм виробила за-

гальну теорію регулювання цивільних відносин, а також ґрунтовні теоретичні положення стосовно окремих елементів цивільних правовідносин (суб'єкти, об'єкти, цивільні права та обов'язки, підстави їхнього виникнення та реалізації). Однак правові аспекти розвитку та трансформації як категорії "цивільні правовідносини", так і окремих її елементів потребують подальшого дослідження з урахуванням реалій формування та буття інформаційного суспільства. Автори дійшли висновку, що відносини користування інформаційними технологіями та їхніми результатами за своєю сутністю є цивільними. І хоча вони можуть регулюватися з використанням як диспозитивного, так і імперативного методів, однак переважає приватноправовий підхід, що дає змогу вести мову про виникнення цивільних правовідносин у сфері ІТ до врегулювання останніх актами цивільного законодавства. Аналіз впливу реалій інформаційного суспільства на розуміння окремих елементів цивільних правовідносин дав можливість зробити висновки про розширення кола їхніх об'єктів завдяки ширшому розумінню категорії "інформація" та можливості включення до їхнього складу "віртуальних" об'єктів. Також обґрунтовується висновок про необхідність трансформації положень доктрини приватного права щодо суб'єктів цивільних відносин. Запропоновано включити до них "квасисуб'єкти", до яких можуть бути віднесені "віртуальні організації", а також вищі форми "штучного інтелекту", котрі іноді фактично виявляються "нібито учасниками" деяких цивільних відносин. Зазначається, що вирішення цієї проблеми нині потребує перегляду відповідних положень національної доктрини приватного права, а з часом – внесення змін у ст. 2 ЦК України.

Ключові слова: цивільні правовідносини; інформація; інформаційне суспільство; відносини у сфері ІТ; віртуальні організації; квазисуб'єкти.

Формування інформаційного суспільства (яке у широкому сенсі розуміють як складову громадянського суспільства, що функціонує в межах єдиного інформаційно-комунікаційного простору, в якому домінують нові технологічні уклади, що базуються на масовому використанні перспективних інформаційних технологій, засобів комп'ютерної техніки й телекомунікацій, і створено якісно новий ринок знань та інформації як визначальних чинників виробництва інформаційних ресурсів та трансформації їх у реальні ресурси соціально-економічного розвитку, а також задоволення потреб суспільства й окремої людини в інформаційних продуктах, послугах та ін.¹) означає не лише проголошення інформації його домінуючою цінністю, визнання переваг інформаційних технологій тощо, а й унаслідок пануючого статусу останніх зумовлює необхідність перегляду розуміння низки категорій приватного права, і на такому підґрунті – засад правового регулювання відносин між його учасниками.

Однією з базових цивілістичних категорій є правовідносини. Актуальність нашої статті та перспективи подальшого дослідження теми вбачаються насамперед в аналізі їхньої сучасної концепції та трансформацій

¹ Т Попова та В Ліпкан, *Стратегічні комунікації: словник* (ФОП О С Ліпкан 2016) 160-1.

останньої як відповіді на виклики інформаційного суспільства традиційним приватноправовим цінностям, а отже, й доктрині приватного права.

Що стосується ступеня наукової розробки проблем, слід зазначити, що за роки, які минули з моменту прийняття Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)², вітчизняна приватноправова доктрина поки що не виробила цілісну всеохоплюючу теорію цивільних правовідносин. У фундаментальному академічному дослідженні правової доктрини України³, поряд із ґрунтовним аналізом окремих загальнотеоретичних засад цивілістичної доктрини (предмета, методу, системи приватного права, приватних норм і відносин тощо), відсутній спеціальний підрозділ, присвячений загальним проблемам розуміння категорії правовідносин. Можна констатувати, що, попри значну кількість публікацій вітчизняних правознавців (О. Кохановська, Н. Кузнєцова, В. Луць, Р. Майданик, М. Сибільов, Р. Стефанчук та ін.) з проблем, пов’язаних із теорією цивільних правовідносин, загальна теорія останніх у вітчизняній цивілістиці ще не сформована. Хоча до відповідної проблематики неодноразово зверталися й автори цієї статті⁴, але наш доробок можна вважати швидше означенням низки актуальних проблем, ніж готовим результатом. Варто також зазначити, що кількість досліджень проблематики цивільних правовідносин в інформаційному суспільстві поки що є вкрай незначною⁵.

Метою дослідження є аналіз сформованих у приватноправовій доктрині засад розуміння категорії цивільних правовідносин та окремих її аспектів, а також визначення проблем, що виникають у цій галузі в зв’язку з формуванням інформаційного суспільства.

Для початку означимо низку базових положень сучасного розуміння категорії правовідносин.

На загальнотеоретичному рівні правовідносини визначають як передбачені юридичною нормою суспільні відносини, які виражаються у взаємних юридичних правах і обов’язках суб’єктів права⁶. При цьому категорія “правовідносини” аналізується як така, що не є тотожною поняттю “суспільні відносини”.

² Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.

³ Н Кузнєцова та Є Харитонов та Р Майданик, *Правова доктрина України* (Право 2013) 452, 462.

⁴ Є Харитонов та О Харитонова, *Цивільні правовідносини* (Істина 2008); Є Харитонов та О Харитонова, *Цивільні правовідносини: монографія* (2-ге вид, Фенікс 2011); Є Харитонов та О Харитонова, *Регулятивні правовідносини: приватноправовий та публічно-правовий виміри* (2018).

⁵ Є Харитонов та О Харитонова, *Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу* (НУ ОЮА 2018); О Баранов, ‘Інтернет речей (IoT): робот зі штучним інтелектом у правовідносинах’ (2018) 5-6 *Юридична Україна* 75-95; І Давидова, *Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: теорія і практика* (НУ ОЮА 2018).

⁶ П Рабінович, *Основи загальної теорії права і держави* (1995) 77.

Більшість правознавців розглядають правовідносини передусім як правовий зв'язок між суб'єктами права. Водночас нерідко не розрізняють або недостатньо чітко розрізняють правовідносини та суспільні відносини у випадку, коли останні включені до правової сфери законодавцем. Така непослідовність у розумінні сутності правовідносин значною мірою зумовлена недостатнім врахуванням необхідності розмежування правовідносин на рівні загального поділу права на приватне та публічне.

Однак маємо брати до уваги, що суспільні відносини у приватній сфері є первинними стосовно правовідносин. Вони можуть виникати на підставі домовленості сторін, внаслідок фактичних дій учасників таких відносин тощо. На існування цивільних відносин не впливає наявність або відсутність актів цивільного законодавства. Права та обов'язки учасників цивільних відносин мають основою норми природного права, що забезпечує їхнє залучення у правову сферу. Натомість у публічній галузі правовідносини за певних умов можуть передувати суспільним відносинам або виникати одночасно з ними (наприклад, у випадках ініціювання органами державної влади появи та розвитку певного напрямку суспільного життя).

Таким чином, залежно від сфери права (приватна чи публічна) суспільні відносини можуть як передувати правовідносинам, так і виникати після них.

Що стосується цивільного права, яке є проявом права приватного на національному рівні, то в ньому присутні і приватні (переважно), і публічні елементи, чим зумовлюється виникнення правовідносин, у яких можуть переважати або приватні, або публічні (зокрема, організаційні) елементи. На такому підґрунті цивільні правовідносини можна визначити як соціальний зв'язок між юридично рівними суб'єктами, які є носіями цивільних прав і обов'язків (незалежно від врегулювання їх актами законодавства).

Проблема первинності суспільних відносин чи правовідносин в інформаційному суспільстві набуває особливого звучання при виникненні відносин користування інформаційними технологіями, що мають переважно цивільно-правовий характер.

На тлі відсутності сформованої концепції "ІТ-відносин/правовідносин" поширеним явищем є ігнорування різниці між категоріями "ІТ-відносини" та "ІТ-правовідносини".

Дослідники відповідних питань пояснюють це віднесенням, наприклад, інтернет-відносин до нового типу суспільних відносин, які виникають, змінюються і припиняються у кіберпросторі. При цьому зазначається, що це не правові в чистому вигляді і не фактичні відносини,

а спеціальні зв'язки особливої правової, інформаційної та технічної природи⁷.

Такий “ІТ-нігілізм” стосовно категорії правовідносин є чи не найсерйознішим викликом у цій сфері, тим більше, що він відображає тенденцію впевненості у самодостатності технічних і технологічних засобів регулювання (саморегулювання) сфери ІТ.

Однак зазначимо, що суспільні відносини у галузі приватного права за певних умов можуть опосередковуватися іншими (не юридичними) нормами. Тому у цій галузі можлива ситуація, коли цивільні відносини сторін взагалі можуть не потребувати правового втручання.

Варто зазначити, що в остаточній редакції ЦК України відсутня згадка про цивільні “правовідносини”, а йдеться про “цивільні відносини” (статті 1–10), “цивільні права та обов'язки” (статті 11–14) тощо. Очевидно, таким чином малося на меті підкреслити відносну незалежність існування цивільних (тобто приватноправових) відносин від норм актів цивільного законодавства та державного примусу⁸. Адже до регулювання цивільних відносин акти цивільного законодавства, засоби публічного (державного) впливу тощо можуть застосовуватися, а можуть і не застосовуватися, якщо між учасниками таких відносин не виникло суперечки, або суперечка, яка виникла, урегульована за взаємною згодою сторін цих відносин.

Викладені положення можуть слугувати підґрунтям визначення сутності правовідносин у сфері застосування ІТ та їхнього співвідношення з категоріями “ІТ-відносини”, “ІТ-правовідносини”, “інтернет-правовідносини” тощо, знімаючи питання про характеристику відносин у цій сфері як “не правових у чистому вигляді” і “не фактичних” відносин.

Враховуючи зазначене, виходимо з того, що основна частина правовідносин, які виникають в ІТ-сфері (“ІТ-правовідносини”), є цивільними регулятивними правовідносинами.

Водночас цивільні правовідносини у сфері ІТ стикаються із такими викликами, як необхідність оновленого бачення суб'єктів та об'єктів таких правовідносин.

Що стосується об'єктів регулятивних цивільних правовідносин у сфері ІТ, то спочатку згадаємо концепцію ЦК України з цього питання.

⁷ Є Литвинов, ‘Правовідносини в інтернет-праві’ (2013) 3 Часопис Київського університету права 145-9; К Єфремова, ‘До перспектив правового регулювання інтернет-правовідносин: господарсько-правовий аспект’ (2014) 1 Право та інноваційне суспільство 5-11; О Барабаш, ‘Загальна характеристика інтернет-правовідносин’ в *ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів науково-практичної конференції* (НУ “Львівська політехніка” 2016) 23-8.

⁸ А Довгерт (ред), *Кодифікація приватного (цивільного) права України* (Український центр правничих студій 2000) 41.

Згідно зі ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт (результат дій, спрямованих на досягнення матеріального результату, що може полягати у створенні речі, її переробці, обробці тощо), послуги (правомірна діяльність, здійснювана з метою виконання цивільного обов'язку і не пов'язана зі створенням матеріального блага); результати інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 199 та книга четверта ЦК України розширюють це поняття, додаючи сюди “інші об'єкти права інтелектуальної власності”, котрі можуть не мати ознак ні “інтелектуальної”, ні “творчої” діяльності як, наприклад, “географічні зазначення”, права на які передбачені главою 45 ЦК України), інформація, а також інші матеріальні й нематеріальні блага.

З наведеного переліку об'єктів цивільних прав найбільше зі сферою ІТ пов'язана інформація, поняття якої, власне, є визначальною складовою концепту “інформаційні технології”.

У статті 200 ЦК України (у редакції від 9 травня 2011 р.) інформація визначається як будь-які відомості та (або) дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

У первісній редакції ст. 200 ЦК України інформацією визнавалися документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, які мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі.

Порівняння чинної та первісної (від 16 січня 2003 р.) редакцій ст. 200 ЦК України свідчить, що з тодішніх ознак інформації збереглася лише одна: вказівка на те, що це – “відомості” (з додатковою згадкою, що інформацією можуть бути також “та/або дані”).

З погляду проблематики, що нас цікавить, знаковою є відсутність вимоги “реальності” подій та явищ, які є змістом відомостей: тепер зовсім не обов'язково, аби вони дійсно “мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі”.

На нашу думку, це відкриває подвійну можливість “віртуалізації” інформації. По-перше, вона може стосуватися не реальних, а уявних подій та явищ; по-друге, самі події та явища не обов'язково мусять мати місце “у суспільстві, державі та навколишньому середовищі”, що дає підстави для припущення про можливість їхнього буття у віртуальному світі.

Варто також звернути увагу на те, що на відміну від раніше чинних вимог, умовою визнання відомостей інформацією тепер названа можливість їхнього збереження “на матеріальних носіях” або відображення “в електронному вигляді”. Останнє положення ще більше пов'язує сучасне розуміння інформації з інформаційними технологіями.

Таким чином, зміни у 2011 р. редакції ст. 200 ЦК України можна вважати відповіддю на виклик інформаційного суспільства.

Утім, ще більш ранніми випадками відповіді на такі виклики, вважаємо, було включення до переліку об'єктів цивільних прав (прав інтелектуальної власності) низки специфічних результатів інтелектуальної, творчої діяльності: доменного імені (постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2002 р. № 522 “Про затвердження Порядку підключення до глобальних мереж передачі даних”, ст. 1 Закону України “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг”, ст. 1 Закону України “Про телекомунікації”), веб-сайту як майнового комплексу (наказ Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державного комітету зв'язку та інформатизації України від 25 листопада 2002 р. 327/225 “Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади та Порядку функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади”, лист Державного Департаменту інтелектуальної власності від 25 листопада 2004 р. “Щодо охорони прав інтелектуальної власності на веб-сайт”).

Варто зауважити, що такі рішення, зі свого боку, ставлять перед правознавцями завдання визначення юридичної сутності таких об'єктів, особливостей їхнього правового режиму.

Водночас розширення кола специфічних об'єктів цивільних правовідносин, пов'язаних зі сферою інформаційних технологій, відбувається не лише внаслідок врахування інноваційних результатів інтелектуальної творчої діяльності, а й шляхом поширювального тлумачення видів матеріальних і нематеріальних благ, пов'язаних зі сферою ІТ. Зокрема, наслідком такого підходу стала поява поняття “ІТ-активів”, під якими розуміється будь-який ресурс або здатність, що включає в себе ІТ-інфраструктуру, людей, гроші і все, що може сприяти наданню ІТ-послуги. Здатністю є можливість організації, людини, процесу, додатку, конфігураційної одиниці або ІТ-послуги здійснювати діяльність. Здатність – це нематеріальні ресурси організації. З таких позицій ІТ-активом вважається будь-який ІТ-ресурс або сукупність здатностей здійснювати ІТ-діяльності, які становлять цінність для основної діяльності підприємства⁹.

Природно, що появою такого широкого поняття “ІТ-активів” зумовлена необхідність диференціації та систематизації конгломерату тих елементів, що його утворюють.

Варто зауважити, що виклики полягають не просто у можливому розширенні переліку об'єктів цивільних прав завдяки тим, що з'являються у зв'язку з використанням інформаційних технологій (включаючи, влас-

⁹ О Харитонова та Є Харитонов (ред), *ІТ-право: поняття та сутність: монографія* (Фенікс 2017) 187.

не, інформаційні технології). (Найскладнішою проблемою, що виникає у цій галузі, є питання про особливості правового режиму таких об'єктів цивільних прав, як феномени “віртуального світу”, котрі внаслідок їхньої специфіки потребують окремого розгляду, а тому тут не розглядаються.)

Низка проблем виникає щодо визначення та характеристики особливостей суб'єктивного складу цивільних правовідносин в умовах інформаційного суспільства.

Відправним положенням є те, що на практиці суб'єкти відносин у сфері користування ІТ переважно виступають як учасники цивільних відносин, а тому характеризуються певним цивільно-правовим статусом.

Згідно зі ст. 2 ЦК України учасниками цивільних відносин можуть бути фізичні та юридичні особи, держава Україна, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права. Таким чином, у Законі розрізняються два види суб'єктів цивільних відносин: особи приватного права й особи публічного права. Для останніх участь у цивільних відносинах є не головним призначенням, а лише зумовлена певною ситуацією.

Отже, суб'єктами приватного (цивільного) права – учасниками цивільних правовідносин можуть бути: 1) фізичні особи – ті, що є громадянами України, іноземці й особи без громадянства, які користуються однаковими з громадянами України майновими й особистими немайновими правами за винятками, встановленими у законі; 2) юридичні особи – вітчизняні, іноземні, спільні, вітчизняні з іноземними інвестиціями тощо; 3) суб'єкти публічного права – держава Україна, територіальні громади, іноземні держави та інші соціально-публічні утворення.

Оцінюючи ці положення з погляду застосування їх до цивільних відносин, що формуються у сфері користування ІТ, варто звернути увагу на важливу тенденцію фактичного розширення кола їхніх “учасників” завдяки “віртуальним суб'єктам”.

Останнім часом з'являється все більше повідомлень про використання різних форм штучного інтелекту, на які покладаються функції, які раніше (і поки що) виконували люди: медичні, юридичні та інші послуги¹⁰, підготовка та обробка інформації про новини¹¹, заміна людей комп'юте-

¹⁰ О Зима, ‘У Кропивницькому презентували електронну систему охорони здоров'я’ (*Точка Доступу*, 7 липня 2017) <<http://dostyp.com.ua/novini/u-kropivnits-komu-ppiezientovali-ieliektpronnu-cictiemu-okhoponi-zdorov-ia>> (дата звернення: 24.12.2018); ‘Британская полиция будет использовать искусственный интеллект для оценки подозреваемых’ (*Рамблер*, 12 мая 2017) <https://news.rambler.ru/head/36852878-britanskaya-politsiya-budet-ispolzovat-iskusstvennyu-intellekt-dlya-otsenki-podozrevaemyh/?utm_content=news&utm_medium=read_more&utm_source=copylink> (дата звернення: 24.12.2018).

¹¹ ‘Український стартап здобув грант від Google News Lab і Knight Foundation’ (*Uamodna*, 14 липня 2017) <http://www.uamodna.com/articles/ukrayinsjkyu-startap-zdobuv-grant-vid-google-news-lab-i-knight-foundation/?utm_source=daily&utm_medium=email&utm_campaign=20170715> (дата звернення: 24.12.2018).

ром, навіть у творчих галузях¹², тощо. Причому вже йдеться не просто про використання ІТ як інструментарію в руках людини, а про, значною мірою, автономне функціонування штучного інтелекту в межах та умовах визначених завдань з метою виконання останніх. Наступним кроком може стати створення так званого “загального штучного інтелекту”, здатного запам’ятовувати отримані навички та використовувати їх для вирішення проблем у подальшому, що досі вважалося відмінною рисою людини. Тобто йдеться про штучний інтелект, що відповідає інтелекту (способу мислення) людини¹³. Варто згадати, що вже є випадки оригінальної інтерпретації машинами (програмами) завдань, поставлених для них людиною¹⁴, що нагадують сюжети антиутопій, оскільки штучний інтелект поки що виглядає для науковців як “чорна скринька”¹⁵.

У зв’язку з цим виникає запитання про участь штучного інтелекту (“роботів”) у цивільних відносинах. Зокрема, хто має відповідати за помилки при консультаціях комп’ютера: власник, програміст, провайдер? Адже власник комп’ютера – лише власник, програміст – лише складає програму, провайдер – лише посередник у наданні послуги тощо.

Слід сказати про появу публікацій правознавців (щоправда, здебільшого це не цивілісти) з пропозиціями визнати штучний інтелект суб’єктом права. При цьому пропонується виходити з тези про еквівалентність когнітивних функцій фізичної особи та штучного інтелекту, що дає змогу запропонувати й обґрунтувати положення про можливість визнання робота зі штучним інтелектом як еквівалента фізичної особи¹⁶.

На нашу думку, конструкт “еквівалент фізичної особи” виглядає надто ускладненим, але, що стосується суті питання, то визнання “штучного інтелекту” у випадках його “самостійної” діяльності учасником відносин у сфері користування ІТ, квазісуб’єктом цивільних правовідносин здається єдино правильним рішенням.

Загалом нічого аж надто незвичайного у цьому немає, якщо згадати, що своїм визнанням суб’єктом цивільних прав та обов’язків юридична особа завдячує, зокрема, такому прийому, як фікція, відомому ще правознавцям

¹² ‘Илон Маск сказал, что может спасти человечество от “робо”-катастрофы’ (*Интернет-обозрение Главное*, 9 ноября 2016) <<http://glavnoe.ua/news/n289186>> (дата звернення: 24.12.2018).

¹³ ‘Исследователи Google создали искусственный интеллект, способный учиться как человек’ (*ZN.UA*, 15 марта, 2017) <https://zn.ua/TECHNOLOGIES/issledovateli-google-sozdali-iskusstvennyu-intellekt-sposobnyu-uchitsya-kak-chelovek-242259_.html> (дата звернення: 24.12.2018).

¹⁴ ‘Искусственный интеллект Facebook избрал свой язык’ (*Подробности*, 20 июня 2017) <<http://podrobnosti.ua/2184300-iskusstvennyj-intellekt-facebook-izobrel-svoj-jazyk.html>> (дата звернення: 24.12.2018).

¹⁵ ‘Черная коробочка. У ученых появилась серьезнейшая проблема с ИИ’ (*Интернет-обозрение Главное*, 9 декабря 2017) <<https://glavnoe.ua/news/n327461-chernaja-korobochka.-u-uchenyh-pojavilas-sereznejshaja-problema-s-ii>> (дата звернення: 24.12.2018).

¹⁶ Баранов (н 5).

Стародавнього Риму. Чим, як не “подвійною” фікцією, є визнання юридичною особою повного товариства, так само, як і “*one man company*” (на тлі того, що вже сама юридична особа є фікцією, названі види юридичних осіб не мають ознак навіть цієї “фіктивної особи”)?

Тому не бачимо достатньо вагомих заперечень проти того, аби визнати ще одну фікцію – “штучний інтелект”. (До речі, на користь такого рішення свідчить і те, що у США планується незабаром створити законодавство, яким регулювалися б відносини “людина – робот”¹⁷.)

У сучасних умовах найпростішим рішенням було б доповнення переліку учасників цивільних відносин у ст. 2 ЦК України згадкою про існування четвертого виду суб’єктів, назвавши їх, скажімо, “віртуальні особи”.

Водночас навіть у межах чинного цивільного законодавства вирішення проблеми залучення “віртуальних суб’єктів” (роботів) до “участі” у цивільних відносинах, на нашу думку, можливе за допомогою використання аналогії права.

Констатувавши таку можливість, приділимо ще трохи уваги обґрунтуванню розширення кола суб’єктів цивільного обігу за допомогою специфічних учасників сфери користування ІТ (квасисуб’єктів) та врахування особливостей участі у ньому “традиційних” суб’єктів з позицій сучасної цивілістичної доктрини.

Отже, необхідною умовою участі особи у цивільних правовідносинах є наявність у неї цивільної правосуб’єктності, елементами якої є правоздатність та дієздатність.

У ЦК України загальне визначення правоздатності відсутнє, однак містяться окремі визначення правоздатності фізичних (ст. 25) і юридичних (ст. 68) осіб, які фактично тотожні: це здатність суб’єкта мати цивільні права й обов’язки.

Цивільна дієздатність – це здатність суб’єкта своїми діями набувати для себе цивільні права і створювати цивільні обов’язки. Дієздатність у ЦК України визначена тільки стосовно фізичних осіб. Такий підхід є виправданим, оскільки щодо юридичних осіб ці два поняття завжди існують нерозривно. Тому наявність правоздатності в організації означає, що вона володіє і дієздатністю. У зв’язку з цим варто звернути увагу на безрезультатність наукових пошуків правознавців, які, наголошуючи, що саме дієздатність надає право юридичній особі брати участь у цивільних відносинах, намагалися проаналізувати окремо цю категорію. У підсумку фактично предметом аналізу виявлялася не дієздатність, а “пра-

¹⁷ “Технический директор Google расписал будущее мира: прогноз до 2099 года” (*Inforesist*, 14 июня 2017) <<https://inforesist.org/technicheskij-direktor-google-raspisal-budushhee-mira-prognoz-do-2099-goda/>> (дата звернення: 24.12.2018).

воздатність і дієздатність юридичної особи” у невід’ємному зв’язку одне з одним¹⁸.

Із цих міркувань здається більш точним вести мову про “праводієздатність юридичної особи”. Принагідно зазначимо, що такий підхід, на нашу думку, може застосовуватися і для характеристики правосуб’єктності “віртуальних осіб (організацій)”.

Розглянемо зміст дієздатності учасників цивільних відносин із позицій оцінки можливості їхньої участі у сфері користування ІТ.

До складу дієздатності фізичної особи включають: 1) правочиноздатність – здатність здійснювати правомірні дії, спрямовані на встановлення цивільних прав та обов’язків; 2) деліктоздатність – здатність нести відповідальність за вчинене цивільне правопорушення; 3) трансздатність – здатність бути представником та тим, кого представляють, тобто здатність своїми діями створювати для інших суб’єктів права й обов’язки та здатність приймати на себе права й обов’язки, що виникають внаслідок дій інших осіб; 4) бізнесздатність – здатність займатися підприємницькою діяльністю; 5) тестаментоздатність – здатність особи залишати заповіт і бути спадкоємцем; 6) сімейну дієздатність – здатність виступати як самостійний учасник сімейних відносин та вчиняти у цій сфері дії з правовими наслідками¹⁹.

На нашу думку, цей перелік слід доповнити таким елементом, як “кіберздатність”, під якою мається на увазі здатність бути активним учасником відносин у сфері користування ІТ (укладати договори як користувач, бути учасником соціальних мереж, брати участь в інтерактивних акціях тощо). Відмінність від правочиноздатності тут полягає у тому, що “кіберздатність” може реалізовуватися за допомогою не лише правочинів, а й юридичних вчинків.

Що стосується юридичної особи, то, як зазначалося вище, оскільки її правосуб’єктність охоплює і правоздатність, і дієздатність, стосовно неї можна вести мову про різні види правосуб’єктності (диференціацію правосуб’єктності). Щоб не вдаватися до складних словесних конструкцій, правосуб’єктність у таких випадках доцільно позначати скорочено – “здатність”, маючи на увазі, що йдеться про здатність юридичної особи бути суб’єктом певних цивільних відносин.

Розрізняють такі види правосуб’єктності юридичної особи: 1) правочиноздатність; 2) деліктоздатність; 3) трансздатність; 4) бізнесздатність.

¹⁸ С Миролюк, ‘Особливості визначення цивільної правоздатності та дієздатності юридичних осіб’ (2015) 4 Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ 172-9.

¹⁹ Є Харитонов та О Харитонова, ‘Проблеми визначення та характеристика засад статусу фізичної особи у цивільному законодавстві України’ (2013) 1 Приватне право 106-17.

Водночас до переліку елементів правосуб'єктності юридичної особи слід також включити “кіберздатність”, зміст якої можна визначати так само, як і для фізичних осіб, але із тим застереженням, що у певних випадках вона може бути елементом спеціальної правосуб'єктності юридичної особи.

Що стосується структури правосуб'єктності “віртуальних осіб (організацій)”, то тут, на нашу думку, неприйнятне застосування положення ст. 91 ЦК України, згідно з яким “юридична особа може мати такі ж права і обов'язки, як і особа фізична, за винятком тих, передумовою володіння якими є природні властивості людини”²⁰. Застосування її в порядку аналогії закону неможливе, оскільки йдеться саме про “юридичну особу”, а тому відсутні умови для застосування останньої. Натомість може йтися про застосування аналогії права, яка має підставою визнання за “віртуальними особами (організаціями)” такої якості, як “кіберздатність”. На такому підґрунті далі в порядку аналогії права можуть застосовуватися концепти “правочиноздатність”, “деліктоздатність”, “бізнесздатність”.

Що стосується суб'єктів публічного права (держава, територіальні громади тощо), то можна вести мову про “кіберздатність” у випадках, коли вони виступають учасниками цивільних відносин у сфері користування ІТ. Коли ж вони використовують інформаційні технології як інструментарій при здійсненні владних повноважень, то діють як суб'єкти публічного права, що ситуативно вступають у цивільні відносини.

Попри загальність проблем визначення трансформацій концепції правосуб'єктності учасників цивільних відносин у цифрову добу, вирізняються специфічністю проблеми визначення правового становища учасників тих відносин, що виникають в інтернеті, тобто у власне цифровому середовищі, і за сутністю є цивільно-правовими.

Особливості їхнього суб'єктного складу визначаються такими чинниками, як невизначеність місцезнаходження сторін, що зумовлює можливі проблеми з правом, яке застосовується, а також із реальним виконанням зобов'язань; складність ідентифікації учасників відносин в інтернеті; існування віртуальних організацій; залежність відносин між учасниками інтернету від відносин з інформаційними провайдерами.

Учасниками “інтернет-правовідносин” є користувачі, а також власники інтернет-сайтів, що надають послуги з надання дискового простору для розміщення інформації на сервері, підключеному до інтернету, та провайдери, що забезпечують функціонування та використання мережі.

²⁰ Цивільний кодекс України (н 2).

Інтернет-сайти бувають двох видів: платні та безоплатні. Платний сайт надає послуги за плату, тому, оскільки ця діяльність є для нього підприємницькою, виявити його досить просто. Складніше з тими сайтами, які надають безкоштовні послуги у мережі, оскільки справжнє ім'я, місцезнаходження володільця можуть не відповідати заявленим реєстратору (реєстрація відбувається без явки користувача, для реєстрації необхідні мінімальні дані).

Інтернет-провайдери здійснюють лише технічний супровід доступу до інтернет-сайту, що належить клієнту. Залежно від послуг, які надаються, інтернет-провайдери діляться на види: провайдери доступу, кеш-провайдери, провайдери посилянь тощо.

Існує три підходи до визначення правового статусу провайдера:

1. “Розширений” – на вимогу правоволодільця провайдер має право контролювати діяльність користувача, на якого було отримано скаргу; згідно з рішенням органу владних повноважень повинен надавати конфіденційну інформацію про користувачів; видаляти піратський контент або блокувати доступ до сайтів, на яких він міститься; на основі рішення суду припиняти доступ порушники до інтернету (наприклад, Франція, США, Китай, Бразилія).

2. “Обмежений” – на вимогу правоволодільця провайдер має право контролювати діяльність користувача, на якого було отримано скаргу, однак розкриття конфіденційної інформації, блокування сайтів та припинення доступу до інтернету може відбуватися лише на основі рішення суду (наприклад, Канада, Німеччина, Велика Британія).

3. “Звужений” – провайдер має право контролювати дії користувачів лише на вимогу державних органів, при цьому розголошення конфіденційної інформації, блокування сайтів та припинення доступу до інтернету може відбуватися лише на основі рішення суду (наприклад, Україна, Данія). Такий підхід є менш ефективним, оскільки не гарантує швидкості реагування на порушення в мережі Інтернет.

Проблема визначення повноважень інтернет-провайдерів більшістю країн світу вирішується покладенням на останніх певних функцій, пов'язаних із наглядом та перевіркою діяльності користувачів в інтернеті. У деяких країнах інтернет-провайдери виконують рішення державних органів щодо видалення піратського контенту, закриття сайтів, відключення користувача від мережі.

Викликом вітчизняній приватноправовій доктрині у цій галузі є необхідність розробки концепції регламентації діяльності провайдерів в інтернеті. Наразі через її відсутність провайдери в Україні не зобов'язані контролювати діяльність користувачів, надавати інформацію про

клієнтів без рішення суду, внаслідок чого, зокрема, не беруть участі в процесі охорони об'єктів авторського права й суміжних прав від піратства в інтернеті. Лише провайдери змісту (провайдери, які контролюють наповнення сайтів в інтернеті) мають можливість контролювати інформацію, яка міститься на сайті, видаляти таку інформацію, при цьому така діяльність ініціюється лише автором або правовласником і залежить цілком від волі провайдера.

Вдосконалення законодавства свідчить про певні зрушення у вирішенні проблеми захисту прав інтелектуальної власності у мережі. Йдеться про веб-блокування (*Takedown Notice*), сутність якого полягає у можливості звернення особи, чиї права було порушено, до конкретного провайдера з вимогою блокування доступу до незаконно розміщеного контенту протягом 48 годин. Однак встановлено закритий перелік об'єктів: порядок захисту авторського права та (або) суміжних прав застосовується до відносин, пов'язаних із використанням аудіовізуальних творів, музичних творів, комп'ютерних програм, відеограм, фонограм, передач (програм) організацій мовлення. За межами опиняються інші об'єкти, перелік яких закріплений у ст. 8 Закону України "Про авторське право і суміжні права"²¹, у разі їх неправомірного використання у мережі: фотографії, літературні твори різного жанрового спрямування, бази даних тощо. Тому процедура потребує вдосконалення.

Зазначеним зумовлюється необхідність визначення кола суб'єктів правовідносин, що виникають в інтернеті, їх види, правовий статус тощо.

Висновки. Аналіз стану національної доктрини приватного права на сучасному етапі її розвитку дає підстави для таких висновків.

Визначальним чинником розвитку доктрини приватного права в сучасних умовах є врахування формування інформаційного суспільства, яке розуміється як складова громадянського суспільства, що функціонує в єдиному інформаційно-комунікаційному просторі, в якому масово використовуються інформаційні технології, створено якісно новий ринок знань та інформації як визначальних чинників виробництва інформаційних ресурсів і трансформації їх у ресурси соціально-економічного розвитку, задоволення потреб суспільства й окремої людини в інформаційних продуктах, послугах тощо.

Однією з головних цивілістичних категорій, переосмислення якої потребують реалії інформаційного суспільства, є регулятивні цивільні правовідносини, які є основною правовою формою відносин використання/користування інформаційними технологіями. При цьому суспільні від-

²¹ Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23 грудня 2003 р. № 3792-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>> (дата звернення: 12.12.2018).

носини (ІТ-відносини) у приватній сфері є первинними стосовно правовідносин. Вони можуть виникати на підставі домовленості сторін, внаслідок фактичних дій учасників таких відносин тощо. Права та обов'язки учасників цивільних відносин мають основою норми природного права, що забезпечує їхнє залучення у правову сферу. На такій основі цивільні правовідносини пропонується визначити як соціальний зв'язок між юридично рівними суб'єктами, котрі є носіями цивільних прав та обов'язків (незалежно від врегулювання їх актами законодавства).

Нова редакція (концепція) ст. 200 ЦК України свідчить, що знаковою є відсутність вимоги "реальності" подій та явищ, які є змістом відомостей: тепер зовсім необов'язково, аби вони дійсно "мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі". Це відкриває подвійну можливість "віртуалізації" інформації. По-перше, вона може стосуватися не реальних, а уявних подій та явищ; по-друге, самі події та явища не конче мусять мати місце "у суспільстві, державі та навколишньому середовищі", що дає підстави для припущення про можливість їхнього буття у віртуальному світі. На відміну від раніше чинних вимог, умовою визнання відомостей інформацією тепер названа можливість їхнього збереження "на матеріальних носіях" або відображення "в електронному вигляді". Останнє положення ще більше пов'язує сучасне розуміння інформації з інформаційними технологіями.

При визначенні особливостей суб'єктного складу цивільних правовідносин в умовах інформаційного суспільства серед елементів їхньої правосуб'єктності доцільно виокремлювати "кіберздатність", під якою мається на увазі здатність бути активним учасником відносин у сфері користування ІТ (укладати договори як користувач, бути учасником соціальних мереж, брати участь в інтерактивних акціях тощо). Крім того, необхідно враховувати реалії формування правосуб'єктності "штучного інтелекту", який пропонують характеризувати як "квасисуб'єкт" цивільних відносин.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro avtorske pravo i sumizhni prava [About Copyright Law and Law]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 23 hrudnia 2003 r. № 3792-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12>> (accessed:12.12.2018) (in Ukrainian).
2. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy [the Law of Ukraine] vid 16 sichnia 2003 r. № 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 40-44 (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

3. Davydova I, *Pravochyny ta yikh nedіisnist v informatsiinomu suspilstvi: teoriia i praktyka: monohrafiia* [Transactions and Their Invalidity in the Information Society: Theory and Practice] (NU OIuA 2018) (in Ukrainian).
4. Rabinovych P, *Osnovy zahalnoi teorii prava i derzhavy* [Fundamentals of the General Theory of Law and State] (1995) (in Ukrainian).

Edited books

5. Dohert A (red), *Kodyfikatsiia pryvatnoho (tsyvilnoho) prava Ukrainy* [Codification of Private (Civil) Law of Ukraine] (Ukrainskyi tsentr pravnychkykh studii 2000) (in Ukrainian).
6. Kharytonov E ta Kharytonova O, *Tsyvilni pravovidnosyny* [Civil-Law Relations] (Istyna 2008) (in Ukrainian).
7. -- ta --, *Tsyvilni pravovidnosyny: monohrafiia* [Civil-Law Relations: Monograph] (2-he vyd, Feniks 2011) (in Ukrainian).
8. -- ta --, *Rehuliatyvni pravovidnosyny: pryvatnopravovyi ta publichno-pravovyi vymiry* [Regulatory Legal Relations: Private Law and Public Law Dimensions] (2018) (in Ukrainian).
9. -- ta --, *Aktualni problemy tsyvilistyky u tsyfrovu dobu* [Topical Issues of Civil Law in the Digital Era] (NU OIuA 2018) (in Ukrainian).
10. -- ta -- (red), *IT-pravo: poniattia ta sutnist: monohrafiia* [IT-Law: Concept and Essence: Monograph] (Feniks 2017) (in Ukrainian).
11. Kuznietsova N ta Kharytonov E ta Maidanyk R (red), *Pravova doktryna Ukrainy* [Legal Doctrine of Ukraine] (Pravo 2013) (in Ukrainian).

Dictionaries

12. Popova T ta Lipkan V *Stratehichni komunikatsii: slovnyk* [Strategic Communications: Dictionary] (2016) (in Ukrainian).

Journal articles

13. Baranov O, 'Internet rechei (Iot): robot zi shtuchnym intelektom u pravovidnosynakh' ['Internet of Things (IoT): an Artificial Intelligence Robot in Legal Relations'] (2018) 5-6 Yurydychna Ukraina 75-95 (in Ukrainian).
14. Kharytonov E ta Kharytonova O 'Problemy vyznachennia ta kharakterystyka zasad statusu fizychnoi osoby u tsyvilnomu zakonodavstvi Ukrainy' ['Challenges of Defining and Characteristics of the Bases of an Individual's Status in Civil Legislation of Ukraine'] (2013) 1 Pryvatne pravo 106-17 (in Ukrainian).
15. Lytvynov E, 'Pravovidnosyny v internet-pravi' ['Legal Relations in Internet Law'] (2013) 3 Chasopys Kyivskoho universytetu prava 145-9 (in Ukrainian).
16. Myroniuk S, 'Osoblyvosti vyznachennia tsyvilnoi pravozdatnosti ta diiezdatnosti yurydychnykh osib' ['Special Aspects of Defining Civil Legal Capacity and Legal Competence of Legal Entities'] (2015) 4 Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav 172-9 (in Ukrainian).
17. Yefremova K, 'Do perspektyv pravovoho rehuliuвання internet-pravovidnosyn: hospodarsko-pravovyi aspekt' ['On the Prospects of Legal Regulation of Internet-Law Relations: an Economic and Legal Aspect'] (2014) 1 Pravo ta innovatsiine suspilstvo 5-11 (in Russian).

Conference paper

18. Barabash O, 'Zahalna kharakterystyka internet-pravovidosyn' ['General Characteristics of Internet-Law Relations'] v *IT-pravo: problemy i perspektyvy rozvytku v Ukraini: zbirnyk materialiv naukovo-praktychnoi konferentsii [IT Law: Issues and Development Prospects in Ukraine: Collected Materials of Scientific and Practical Conference]* (NU "Lvivska politekhnikha" 2016) (in Ukrainian).

Websites

19. 'Britanskaja policija budet ispol'zovat' iskusstvennyj intellekt dlja ocenki podozrevaemyh' ['British Police Will Use Artificial Intelligence to Assess Suspects'] (*Rambler*, 12 maja 2017) <https://news.rambler.ru/head/36852878-britanskaya-politsiya-budet-ispolzovat-iskusstvennyj-intellekt-dlya-otsenki-podozrevaemyh/?utm_content=news&utm_medium=read_more&utm_source=copylink> (accessed: 24.12.2018) (in Russian).
20. 'Chernaja korobochka. U uchenyh pojavilas' ser'eznejshaja problema s II' ['Black Box. Scientists Face a Serious Problem with AI'] (*Internet-obozrenie Glavnoe*, 9 dekabnja 2017) <<https://glavnoe.ua/news/n327461-chernaja-korobochka.-u-uchenyh-pojavilas-sereznejshaja-problema-s-ii>> (accessed: 24.12.2018) (in Russian).
21. 'Ilon Mask skazal, chto mozhet spasti chelovechestvo ot "robo"-katastrofy' ['Elon Musk Said He Can Save Mankind from the "Robo" Disaster'] (*Internet-obozrenie Glavnoe*, 9 nojabnja 2016) <<http://glavnoe.ua/news/n289186>> (accessed: 24.12.2018) (in Russian).
22. 'Iskusstvennyj intellekt Facebook izobrel svoj jazyk' ['Facebook Artificial Intelligence Invented Its Own Language'] (*Podrobnosti*, 20 ijunja 2017) <<http://podrobnosti.ua/2184300-iskusstvennyj-intellekt-facebook-izobrel-svoj-jazyk.html>> (accessed: 24.12.2018) (in Russian).
23. 'Issledovateli Google sozdali iskusstvennyj intellekt, sposobnyj učit'sja kak chelovek' ['Google Created an Artificial Intelligence Capable of Learning Like a Human'] (*ZN.UA*, 15 marta 2017) <https://zn.ua/TECHNOLOGIES/issledovateli-google-sozdali-iskusstvennyj-intellekt-sposobnyj-uchitsya-kak-chelovek-242259_.html> (accessed: 24.12.2018) (in Russian).
24. 'Tehnicheskij direktor Google raspisal budushhee mira: prognoz do 2099 goda' ['Google's Technical Director Described the Future of the World: Forecast up to 2099'] (*Inforesist*, 14 June 2017) <<https://inforesist.org/texnicheskij-direktor-google-raspisal-budushhee-mira-prognoz-do-2099-goda/>> (accessed: 24.12.2018) (in Russian).
25. 'Ukrainskyi startap zdobuv hrant vid Google News Lab i Knight Foundation' ['A Ukrainian Startup Received a Grant from Google News Lab and Knight Foundation'] (*Uamodna*, 14 lypnia 2017) <http://www.uamodna.com/articles/ukrayinsjkyi-startap-zdobuv-grant-vid-google-news-lab-i-knight-foundation/?utm_source=daily&utm_medium=email&utm_campaign=20170715> (accessed: 24.12.2018) (in Ukrainian).
26. Zyma O, 'U Kropyvnytskomu pezentuvaly elektponnu cystemu okhopony zdopovia' ['E-Health System Presented in Kropyvnytskyi'] (*Tochka Dostupu*, 7 lypnia 2017) <<http://dostup.com.ua/novini/u-kropivnits-komu-ppiezientuvali-ieliektponnu-cictiemu-okhoponi-zdopov-ia>> (accessed: 24.12.2018) (in Ukrainian).

Evgen Kharytonov
Olena Kharytonova

CIVIL CATEGORIES OF THE INFORMATION SOCIETY ERA IN THE NATIONAL PRIVATE LAW DOCTRINE: LEGAL RELATIONS

ABSTRACT. Along with declaring information the dominant value and acknowledging the advantages brought by information technologies etc., the emergence of the information society, stemming from the prevalent status of the above-mentioned, also necessitates a review of the understanding of some private law categories, and on this basis – of the foundations upon which legal regulation of the relations of its participants is exercised. One of the basic civil-law categories is legal relations. Hence arises the need to study the current state of their conception and the transformations of the latter as a response to the challenges which the information society creates for the understanding of traditional private-law values, and hence the doctrine of private law.

The aim of this article is to analyze the current foundations which have been formed in the private-law doctrine and underpin the understanding of the civil relations category and its specific aspects, and also to determine the issues arising in this area upon emergence of the information society, present the authors' vision of the way to solve these issues and, hence, the prospects for transformation of the national private law doctrine in the respective area regarding the issues under consideration.

The author has established that while the Civil Code of Ukraine (Ukraine's CC) was developed and its provisions were applied, the national private law doctrine has developed a general theory of regulation of civil relations, and also the solid theoretical provisions relating to specific elements of civil relations (subjects, objects, civil rights and obligations, grounds of their origination and implementation). However, legal aspects of development and transformation, both in the category of "civil-law relations" and its specific elements, require further study, with due regard for the realities of the emergence and existence of the information society. The authors came to the conclusion that the relations of using information technologies and their results are, in actual fact, civil relations. And although they may be regulated using the dispositive as well as the imperative methods, the private-law approach prevails, thus making it possible to speak of the emergence of relations under civil law in the IT domain until the latter are regulated by acts of civil legislation. Following an analysis of the impact which the information society realities have on the understanding of specific elements of civil relations, the authors came to the conclusions that the scope of their objects is expanded through a broader understanding of the category "information" and the possibility of incorporating "virtual" objects into their structure. The article also sees and substantiates the need to transform the provisions of the private law doctrine regarding subjects of civil relations. It is proposed that they should also comprise "quasi-objects" which may include "virtual organizations", as well as higher forms of "artificial intelligence" which sometimes actually turn out to be quasi-participants of some civil relations. The authors note that for solving this issue today, relevant provisions of the national private law doctrine should be reviewed, and over time amendments should be made to Article 2 of the Civil Code of Ukraine.

KEYWORDS: civil-law relations; information; information society; relations in the IT domain; "virtual organizations"; "quasi-subjects".